

BARCELONA SENSE MUSEU UNIVERSITARI: EL CAS DE LA FACULTAT DE MEDICINA

ALFONS ZARZOSO ORELLANA

MUSEU D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA DE CATALUNYA.

azarzoso@museudelamedicina.org

Paraules clau: *museu, universitat, institucions d'ensenyament, col·leccions científiques*

Barcelona without a university museum: the case of the medical faculty

Summary: This paper tries to ascertain in the history of the University of Barcelona why such an institution did not develop a university museum. It is analyzed the case of the Medical Faculty in order to see how the medical museum stood as one of its teaching institutions in a long period between the end of the 18th century and the first third of the 20th century. This case considers several heritage resources —spaces, archive evidences, textbooks and scientific objects— not only to show the richness of a material culture and history of the university, but also to express the need of developing at least a plan to recover, inventory, study and preserve the scientific heritage of the University of Barcelona.

Key words: *museum, university, teaching institutions, scientific collections*

Introducció

Per què la Universitat de Barcelona no té un museu universitari? No és gens fàcil trobar respostes a aquesta pregunta. No obstant això, la pertinència d'aquesta pregunta s'escau en tractar la qüestió de la pèrdua del patrimoni històric científic més enllà de les respostes habituals per a la major part d'institucions científiques. És a dir, respostes relaciona-

des amb les conseqüències de les guerres o els incendis i, sobretot, amb el caràcter utilitari i efímer atorgat als objectes amb els quals han practicat ciència els seus propis usuaris.

Una possible resposta es podria trobar en la particular història contemporània de la Universitat de Barcelona. Això no obstant, l'absència de museus universitaris arreu d'Espanya ens podria portar a establir una relació entre les formes de producció i difusió de coneixement i el caràcter perifèric, emulador i poc original de la ciència espanyola. L'absència, en el conjunt del territori, de museus o col·leccions científiques, amb significació històrica, podria portar més enllà aquest tipus de plantejament.

És un fet que un bon conjunt d'universitats europees disposen de museus o col·leccions universitàries, que centralitzen les iniciatives de les diferents facultats. La creació d'aquests museus ha variat en funció de cada context local, des de l'obertura de gabinets, galeries, col·leccions i museus en els segles *xvi* i *xvii* fins a la inauguració de projectes com ara el Museu d'Història de la Universitat d'Oslo el 2001. L'època daurada en la creació d'aquests museus universitaris fou des de finals del segle *xviii* fins als anys 1930, tot excel·lint un llarg segle *xix*. Un període de creació d'allò que s'han anomenat les «ciències museològiques» (Pickstone, 1994).

El cas de Barcelona mostra que hi ha elements històrics de caràcter polític, econòmic i cultural que també han influït de manera decisiva en l'absència d'un museu universitari. En aquest sentit, convindria recordar com a fet determinant la supressió de l'Estudi General de Barcelona el 1714 —institució aleshores depenent de la ciutat de Barcelona— fins la restauració de la universitat a la ciutat de Barcelona a mitjan segle *xix* —una institució provincial aleshores depenent de l'Estat espanyol. Podem considerar aquest, el trànsit del segle *xviii* al segle *xix*, com un període crucial a l'hora de consolidar el desenvolupament dels ensenyaments superiors de les ciències i, alhora, d'un patrimoni científic lligat a aquells. La liquidació de la Universitat de Cervera el 1837 i la creació de la Universitat de Barcelona el 1842 inauguraren, sota el nou estat liberal, el desenvolupament d'una universitat perifèrica, sotmesa a la Universitat Central de Madrid, al llarg d'un període extens que abraça, amb la interrupció republicana de la Universitat Autònoma (1931 i 1933 fins 1936-39), les dècades de 1840 a 1970. Encara més evident, aquest període constituí un temps fonamental en el desenvolupament de l'ensenyament universitari de la ciència, amb els recursos didàctics i experimentals disponibles aleshores.

Una altra explicació, també de caràcter històric, pot estar relacionada amb la feble implantació de la història de la ciència en el teixit universitari i en l'escàs interès que ha suscitat entre els mateixos professionals de la història l'estudi de la cultura material de la ciència.

Altres raonaments haurien de tenir en compte, ja en el marc de l'actual període democràtic, i malgrat les commemoracions pròpies, les inexistents polítiques de recuperació del patrimoni històric científic i de sensibilització sobre la conservació dels instruments científics emprats en l'ensenyament i en la recerca.

Des d'un punt de vista museístic, l'extraordinària influència i atracció que des dels anys 1980 han tingut els museus de la ciència de Barcelona —actual CosmoCaixa— i de la tècnica i la indústria —Terrassa i xarxa per la Catalunya industrial— podria haver contribuït a mantenir aquest desinterès pel propi patrimoni científic universitari.

La situació actual mostra, malgrat tot, l'existència a la Universitat de Barcelona d'unes poques i fragmentades col·leccions universitàries —de biologia, zoologia, física, medicina legal i criminologia— i d'un museu —farmàcia—, lligades completament a la iniciativa i voluntarietat de determinats professors (<<http://www.ub.es/ge96museus.html>>).

La inexistència d'un museu o la situació crítica en què es pot trobar el patrimoni científic a la Universitat de Barcelona no impedeix que es puguin proposar iniciatives destinades a la recuperació i estudi de la cultura material de les pràctiques científiques universitàries semblants a les que s'han dut a terme en els darrers anys a la Universitat de València (Bertomeu & García, 2002), a la Universitat de Granada (Thomas, 2003) o a la Universitat Politècnica de Catalunya (Valentines, 2002, 2006). En aquest sentit, a continuació fem una proposta, en la línia de recuperació i estudi del patrimoni científic impulsat per la Comissió d'Instruments Científics (<<http://www.uv.es/=comisc/>>), a partir de l'estudi de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona.

La Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona

A continuació presentem una proposta d'estudi del patrimoni mèdic de la Universitat de Barcelona a partir de quatre elements: els espais físics on ha tingut lloc l'ensenyament de la medicina; la documentació d'arxiu relacionada amb aquell patrimoni; els llibres de text emprats en l'ensenyament, i els objectes o instruments mèdics. La cronologia d'estudi d'aquesta proposta abraça des del darrer terç del segle XVIII fins al primer terç del segle XIX, és a dir, el període de constitució i consolidació de les «ciències museològiques» i dels museus universitaris, entesos com a llocs d'ensenyament i de producció de coneixement.

El coneixement dels espais de producció de coneixement, mitjançant plànols, gravats, fotografies i informes tècnics, permet esbrinar la genealogia dels instruments científics emprats o creats en aquestes institucions, els usos o les pràctiques científiques dutes a terme amb aquests objectes —docència o recerca—, els usuaris i llur paper i posició respecte de la resta de la institució.

No han sobreviscut instruments de l'Estudi General de Barcelona o de l'Hospital General de Santa Creu, entesos com a institucions municipals on es produï l'ensenyament de la medicina i de la cirurgia fins al segle XVIII. La Universitat de Cervera fou liquidada el 1837, tot recuperant la ciutat de Barcelona la universitat al convent del Carme. La Facultat de Ciències Mèdiques fou restaurada a la ciutat de Barcelona el 1843, tot aplicant el pla d'estudis dissenyat per Pere Mata el 1843. Aquesta restauració no se cimentà en el no-res, sinó que ocupà els locals fins aleshores propis del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona. En aquella institució s'havia produït una veritable revolució en l'ensenyament des de llur constitució a

finals del segle XVIII: un dels trets més característics fou la disposició d'un gabinet d'instruments i peces museològiques (Usandizaga, 1964; Zarzoso, 2004).

L'arquitectura de l'edifici creat per a l'ensenyament de la cirurgia condicionava el conjunt arquitectònic al teatre anatòmic, considerat el lloc principal de producció de coneixement científic. Alhora, es crearen espais auxiliars, com ara la biblioteca, el gabinet d'espècimens anatòmics i el gabinet d'instruments per a la física experimental. Cadascun d'aquests àmbits fou professionalitzat amb la creació de càrrecs i responsabilitats específiques: el bibliotecari, el conservador i el professor. Desconeixem com evolucionaren aquests espais al llarg del segle XIX i, en especial, un cop la Facultat de Medicina de la Universitat de Cervera fou «re-creada» en aquest mateix edifici en ser restablerta la Universitat de Barcelona des de la dècada de 1840. Aquest és un tema que requereix un estudi en profunditat, atesa la importància del període en la constitució de les «noves ciències analítiques» i en el paper que tingueren els museus universitaris en aquell desenvolupament (Pickstone, 2000: 73). De manera semblant a com succeí en altres universitats europees, la Facultat de Medicina de Barcelona mantingué i promocionà el museu anatòmic com a part del seu programa d'ensenyament i recerca des de mitjan segle XIX, tot consolidant la figura del professor-conservador, encarregat de tenir cura de les col·leccions. En medicina, hom ha considerat que al costat del laboratori, el museu va gaudir d'una posició fonamental en la instrucció mèdica. Així, la forma *medicina de museu* ha estat recentment encunyada per la historiografia per definir la contribució del museu mèdic a l'educació universitària des del segle XIX fins als anys 1950 (Reinarz, 2005).

Les col·leccions del museu anatòmic de la Facultat de Medicina de Barcelona compartien els mateixos pressupòsits que s'havien estès arreu d'Europa des de finals del segle XVIII. En aquest sentit, la representació realista de l'anatomia humana i animal, en condicions normals i patològiques, produïda a partir de diferents productes materials —fusta, guix, cartró, pedra, paper— no només permetia accedir a models objectius que complementaven el complicat recurs de la visió directa en el cadàver, sinó també consolidar el paradigma mèdic anatomoclínic. Les col·leccions anatòmiques foren atorgades d'aquesta manera amb la consideració d'instruments pedagògics. Els teatres anatòmics havien entrat en el camí de pèrdua de significat davant les formes de fer ciència del segle XIX (Schnalke, 1995, 2004; Chadarevian & Hopwood, 2004).

Només coneixem restes de les col·leccions anatòmiques del museu de la Facultat de Medicina que han sobreviscut el pas del temps, una bona part de les quals es troba en l'actualitat dipositada al Museu d'Història de la Medicina de Catalunya (Zarzoso, 2005). Una forma d'accedir al contingut d'aquella institució és el recurs a la documentació d'arxiu que encara es conserva als fons de reserva de la biblioteca de la Universitat de Barcelona. Tenim constància d'alguns dels inventaris realitzats a finals del segle XVIII i durant el primer terç del segle XIX pels responsables del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona (Usandizaga, 1964; Zarzoso, 2004). Aquesta mena de materials ens permeten avaluar els usos concedits a

aquells objectes, conèixer llur evolució històrica, explorar la recepció i adaptació de teories i de tècniques. Ens trobem, però, davant d'una font gairebé inexplorada. Tenim constància de l'existència d'una extraordinària documentació en els arxius esmentats que recull els inventaris, factures, tarifes, pressupostos, fulls de comandes, notes de reparacions, etc., originada durant el procés de trànsit i consolidació de les facultats de la Universitat de Barcelona des de mitjan segle XIX. Aquests arxius són dipositaris, també, de la documentació relacionada amb la instrumentació científica dels instituts de segon ensenyament de Catalunya i, en algun cas, també de les Illes Balears (Grapí, 2005).

El museu anatòmic de la Universitat de Barcelona restà lligat a la càtedra d'anatomia des de mitjan segle XIX. No obstant això, el museu restava en mans del professor assistent, encarregat de l'ensenyament a la sala de disseccions. Així, malgrat l'extensa presència de Carlos Silóniz al capdavant de la càtedra d'anatomia, entre 1847 i 1898, diferents professors-conservadors es feren càrrec del museu, tot destacant Ignasi Pusalgas Guerris, fins que morí el 1874; Jaume Ramon Coll Domènech, fins que ocupà una càtedra el 1882, i Antoni Riera Villaret, assistent de Silóniz des del 1887 i nomenat per a aquest càrrec des del 1892.

A tall d'exemple dels materials que proposem en aquest projecte de recuperació de la cultura material de la medicina de la Universitat de Barcelona, volem fixar l'atenció en alguns dels llibres de text o discursos programàtics realitzats per aquells professors-conservadors, amb la intenció de mostrar com faciliten la comprensió del context històric on tingueren lloc les pràctiques científiques associades als instruments i objectes mèdics del museu. Pusalgas i Riera foren autors de textos fonamentals en aquest sentit, ja que permeten situar l'estat del museu anatòmic en la dècada del 1860, en un període de consolidació de la facultat i de recepció de nous models teòrics i pràctics de comprensió de la malaltia, i a primers del segle XX, just en el període de transformació cap a una medicina més experimental (Pusalgas, 1862, 1869; Riera & Riera, 1917).

Els textos de Pusalgas i de Riera presenten el museu anatòmic com a lloc complementari a la sala de dissecció: el primer lloc d'aprenentatge de l'anatomia era el cadàver. El museu i les seves peces, però, permetien l'observació de tot tipus de malaltia de manera permanent, a diferència de la sala de dissecció. Els textos de Pusalgas mostren com el museu anatòmic ha d'estar ordenat a partir d'un mètode basat en uns principis científics. Un ordre proporcionat, en el seu cas, pels textos mèdics dels grans anatomistes del segle XIX, començant, però, per Ignacio Lacaba i Jaume Bonells. El museu es dividia en tres seccions: la primera mostrava la col·lecció d'anatomia descriptiva, topogràfica i quirúrgica, i també la d'anatomia i patologia obstètriques; la segona secció mostrava les malalties exantemàtiques i sifilítiques, i la tercera estava dedicada a la medicina interna i donava suport a la pràctica clínica hospitalària. D'altra banda, el llibre de text de Riera mostra una nova concepció del museu, atès el trasllat de la facultat al carrer de Casanova, en unes instal·lacions més grans. Rebatejat com a institut d'anatomia, l'estructuració d'arrel germànica caracteritzà el conjunt del departament. El museu i el taller de models mantingueren un lloc, al costat de la sala de fred,

les sales d'autòpsia, els laboratoris de recerca, ensenyament i demostracions, les aules-teatre, la sala de projecció. Els instruments del vell museu s'augmentaren amb nous ítems, com ara gravats, diapositives, fotografies, radiografies i filmacions. Si bé el conjunt de l'institut anatòmic es mantingué a la planta baixa, el museu, atesa la necessitat d'oferir un accés independent, fou instal·lat a la primera planta: «Como los museos son muchas veces visitados por personas profanas en los estudios médicos, es conveniente estén en punto aislado de los demás servicios y tengan acceso independiente» (Riera & Riera: 1917, I-35).

El museu anatòmic va romandre en el mateix edifici del carrer del Carme fins que l'any 1906 fou inaugurat el nou Hospital Clínic a Barcelona, que tenia annexa la Facultat de Medicina. El museu anatòmic marxà cap al nou establiment i el seu conservador, Antoni Riera Villaret, fou nomenat aquell mateix any de 1907 catedràtic de tècnica anatòmica i, des del 1932 fins al 1973, Manuel Taure ocupà la càtedra i la cura de la col·lecció. (Arqués, 1985; Corbella, 1996). Altres museus foren creats al nou establiment durant el primer terç del segle xx, però totes les col·leccions entraren en un procés de decadència, pèrdua d'ús i perill de desaparició després de la guerra. A diferència d'altres universitats europees, la major part del patrimoni mèdic de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona ha desaparegut i només una petita part d'aquelles col·leccions roman ara a les instal·lacions del Museu d'Història de la Medicina de Catalunya (<<http://www.museudelamedicina.cat>>).

Bibliografia

- ARQUÉS, J. (1985), *Cinc estudis històrics sobre la Universitat de Barcelona, 1875-1895*, Barcelona, Columna.
- BERTOMEU SÁNCHEZ, J. R.; GARCÍA BELMAR, A. (eds.) (2002), *Abriendo las cajas negras. Colección de instrumentos científicos de la Universidad de Valencia*, València, Universitat de València.
- CHADAREVIAN, S.; HOPWOOD, N. (ed.) (2004), *Models: the third dimension of science*, Stanford, SUP.
- CID, F.; GORINA, N. (1986), «El Museo Anatomopatológico Ferrer y Cagigal (1924-1942), un fondo científico perdido», *Actas del VIII Congreso Nacional de Historia de la Medicina*, Murcia; Cartagena, Universidad de Murcia, 254-262.
- CORBELLA, J. (1996), *Història de la Facultat de Medicina de Barcelona, 1843-1985*, Barcelona, Fundació Uriach 1838.
- GRAPÍ, P. (ed.) (2005), *I Jornada d'Història de la Ciència i Ensenyament*, Barcelona, Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica.
- PICKSTONE, J. V. (1994), «Museological science? The place of the analytical/comparative in nineteenth-century science, technology and medicine», *History of Science*, xxxii, 111-138.
- (2000), *Ways of Knowing. A new history of science, technology and medicine*, Manchester, MUP.
- PUSALGAS GUERRIS, I. (1862), *Ensayo sobre la formación y arreglo de un museo anatómico: orden científico de las piezas naturales y artificiales para el fácil y completo estudio de la organografía humana descriptiva, general, topográfica, quirúrgica y patológica, obstetricia, clínica médica, etc.*, Barcelona, Lib. de Joaquín Verdaguer.
- (1869), *Pensamientos acerca un reglamento para los departamentos de anatomía práctica y sus museos anatómicos de las facultades de medicina del reino*, Barcelona, Est. Tip. Jaime Jepús.
- REINARZ, J. (2005), «The age of museum medicine: the rise and fall of the Medical Museum at Birmingham's School of Medicine», *Social History of Medicine*, 18 (3), 419-437.
- RIERA VILLARET, A.; RIERA CERCÓS, A. (1917), *Tratado de técnica anatómica*, Barcelona, Librería Médica de Juan Bautista Aragonés, 2 v.
- SCHNALKE, T. (1995), *Diseases in wax. The history of the medical moulage*, Berlín, Quintessence Publishing, 15-52.
- (2004), «Dissected limbs and the integral body: on anatomical wax models and medical moulages», *Interdisciplinary Science Reviews*, 29 (3), 312-322.
- THOMAS GÓMEZ, J. et al. (2003), *Un siglo de instrumentación científica (1851-1950)*, Granada, Universidad de Granada.
- USANDIZAGA, M. (1964), *Historia del Real Colegio de Cirugía de Barcelona (1760-1843)*, Barcelona, Institut Municipal d'Història de Barcelona.
- VALENTINES ÁLVAREZ, J. (2002), *El Museu de l'Enginyeria de Catalunya: bases conceptuals per a la creació d'un museu universitari*, treball de recerca, Barcelona.
- (2006), *El patrimoni històric de l'Escola Tècnica d'Enginyeria Industrial de Barcelona*, Centre de Recerca per a la Història de la Tècnica Francesc Santponç i Roca, ETSEIB.
- ZARZOSO, A. (2004), *Medicina i il·lustració a Catalunya. La formació de l'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Barcelona*, Barcelona, Fundació Noguera.
- (2005), *Les col·leccions del Museu*, Barcelona, COMB.

